

З ІСТОРІЇ ГОГОЛЕЗНАВСТВА

Володимир ПОЛІЩУК

ГОГОЛЕЗНАВЧІ СТУДІЇ ПАВЛА ФИЛИПОВИЧА

Вельми глибокий, авторитетний знавець літератури західноєвропейської, російської, а дещо згодом – і української, талановитий поет і перекладач Павло Филипович (1891 – 1937) ніяк не міг обійти увагою „гоголівської теми” у своєму літературознавстві. Не міг із цілого ряду причин, пріоритет яких не так і легко визначити. Хтозна, чи у благопристойній родині сільського священика Петра Андрійовича Филиповича, Павлового батька, мовилося про родоводи, але ж, як пишеться в одній зі статей про Филиповича, „існує версія, що по материнській лінії Филиповичі ведуть свій рід від знаменитих Гоголів-Яновських. Мати поета Марія Іванівна Филипович – донька Івана Гордієвського і Ольги Яновської – була родичкою відомого київського лікаря-терапевта Феофіла Гавриловича Яновського, предки якого – Гоголі-Яновські” [1, 6]. Тож такий біографічний сентимент цілком допустимий.

Інші „причинки” неминучої уваги Филиповича до Гоголя вже ближче стоять біля власне науки. Обставини, передовсім суспільні, склалися так, що Филипович як філолог і літературознавець виростав і формувався на класичній російській літературі передпушкінської й пушкінської пори, до якої цілком природно відноситься і творчість Гоголя. Як етапи наукового зростання літературознавця згадуємо елітну Колегію Павла Галагана й історико-філологічний факультет Київського університету ім. Св. Володимира. І там, і там працювала вельми авторитетна професура, досвід якої не міг бути неврахованим здібним учнем і студентом Филиповичем. Особливо в цьому контексті слід виокремити філологічний семінар професора В. Перетца, який діяв у Київському університеті в 10-х роках ХХ століття і з середовища якого вийшла ціла плеяда світил української й російської гуманітаристики, а передовсім літературознавства: Іван Огієнко, Варвара Андріанова, Сергій Маслов, Леонід Білецький, Микола Гудзій, Олексій Баранников, Михайло Драй-Хмара, звісно ж, Павло Филипович... Саме на університетські й „семінарівські” роки припадають перші серйозні зацікавлення Филиповича літературознавством. Він береться і глибоко досліджує творчість Є. Баратинського (результат – монографія і ряд статей у періодиці). Вже з перших досліджень окреслилися характерні риси Филиповича-науковця, які надалі тільки розвинулися й утвердяться і які певною мірою проявляться і в його гоголезнавстві – окрім виняткової працюovitості, ще – виняткова, енциклопедична ерудиція як наслідок дуже ґрунтового і майже всеохопного опрацювання джерельної бази, архівних відомостей, періодики, рукописних варіантів; доказовість, наукова сумлінність, коректна полемичність тощо. Пізніше одна з діаспорних

дослідниць слушно зауважувала, що „Филиповичеві наукові праці розкривають не тільки його погляди на літературні явища, а й струнку структуру його мислення, в якому більше ідей, ніж інтуїції, більше доказів, ніж емоцій, більше реальних суджень, ніж образності. Филипович дуже конкретний. Він не любить загальних розважань, він строго дотримується матеріалу” [2, 249].

Увагу Филиповича до творчості Гоголя „програмувала” й методологія вченого, опанування розмаїттям якої припадає на перетцівський семінар. Про методологію філологічного семінару В. Перетца написано немало, у т.ч., саме стосовно П. Филиповича, й автором цих рядків [див.: 3, 151 – 154]. На семінарі формувалася передовсім філологічна метода, але, щоб опанувати нею, семінаристи належним чином знайомилися з усіма іншими методологіями в літературознавстві, знаними на той час. Павло Филипович вельми толерантно ставився до різних дослідницьких методів, визнаючи „право на наукове життя” кожного з них, сам у своїй літературознавчій практиці не цурався жодного, як жодного й не догматизував. Поряд із цим, як слушно зазначає один із сучасних дослідників, „майбутні „неокласики” М. Драй-Хмара, О. Бургарт, П. Филипович наполегливо шукали власну наукову модель знання, не задовольнившись тим, що одержали на семінарі” [4, 67].

У власній літературознавчій практиці 20-х років Павло Филипович найбільше вдавався до порівняльно-історичного методу, про що й сам писав у передмові до книжки своїх студій „З новітнього українського письменства” (1929), зокрема відзначаючи, що цей метод „може дати чимало корисного для сучасного українського літературознавства”, що „порівняльні студії поширюють наш обрій, виводячи українське письменство з вузьких національних меж і з’єднуючи його з творчістю інших народів” [цит. за: 5, 560]. Активне й результативне користування „порівняльною метою” зробило П. Филиповича одним із фундаторів української літературознавчої компаративістики ХХ століття. Оскільки ж у його компаративістиці багато місця займали українсько-російські (чи навпаки) порівняльні студії (статті „Забуті рецензії 40-х років на Шевченкові твори”, „Шевченко і декабристи”, „А. Майков про Шевченка”, „Шевченко і Плещеев”, „Пушкін в українській літературі”, „Український елемент у творах М. Лєскова” та ін.), то Филиповича з повним правом можна назвати й дослідником „українського сліду” в російській літературі. Додамо хіба, що компаративні літературознавчі пріоритети Филиповича логічно вписувалися в „неокласичну модель культури” (Я. Поліщук), сутнісні тези якої були викладені у відомій полемічній статті М. Зєрова „Ad fontes” та в деяких інших матеріалах. Дуже природно, отже, що творчість Миколи Гоголя стала одним із ключових об’єктів Филиповичевої дослідницької уваги.

Перу Павла Филиповича належить три матеріали „на тему” Гоголя, а також ціла низка покликань до гоголівського мистецького досвіду в ряді інших, „не-гоголівських”, розвідок, однаке й вони додають цікавих

штрихів до розуміння рецепції Гоголя авторитетним українським дослідником. Із трьох згаданих „гоголівських” матеріалів – два за жанром – рецензії. Перша у хронологічному порядку – на книгу Васілія Гіппіуса „Гоголь” [6], друга – на перевидання повісті Гоголя „Тарас Бульба” в українському перекладі [7]. Найбільша ж і найзмістовніша розвідка – „Українська стихія в творчості Гоголя” була написана 1927 року як передмова до „Вибраних творів” М. Гоголя (К.: „Книгоспілка”, 1927) і тут аналізується за іншим виданням [8]. Принагідно зауважимо, що Филипович мав намір написати ще принаймні дві розвідки „на тему” Гоголя, зокрема про „Тараса Бульбу” („йому згодом буде присвячена спеціальна стаття”, – писав Филипович [8, 249]) і про „побутові повісті з життя українських панків (про них треба б окремої статті)” [8, 248], але ці задуми вочевидь не реалізувалися.

Кожна з Филиповичевих публікацій починалася констатацією тогочасної ситуації в царині гоголезнавства, і, зважаючи на доконечну обізнаність ученого зі станом справ, про які він брався писати, і на його наукову сумлінність, довіряти цим констатаціям варто. Так от, обидві рецензії Филипович починає зі здивування від очевидної неуваги до творчості Гоголя у 20-х роках, коли навіть сімдесятип’ятилітні роковини смерті письменника (1927 р.) викликали „лише звичайні газетні статті” [7, 180]. „В той час, – нотує Филипович, – як про Пушкіна, Тургенєва, Достоевського та інших першорядних письменників з’являється щороку багато різних розвідок, іноді досить цінних, Гоголь мало звертає тепер на себе увагу дослідників, не дивлячись на те, що вплив його на новітню російську белетристику позначився виразно (А. Бєлий, Сологуб, Ремізов і інш.). З боку українських істориків письменства після колишніх міркувань про те, „чий” був Гоголь, справа дослідження далі не пішла” [6, 168 – 169]. Майже суголосні рядки пише Филипович і через два роки, в іншій рецензії, хіба що додає сутнісно інших оціночних штрихів самому Гоголю і його літературному контексту: „Це дивно, але не можемо заперечувати: ...майже не викликає тепер інтересу дослідників основоположник нової російської прози, письменник, що безперечно мав значний вплив і на розвиток української літератури...” [7, 179 – 180].

Павло Филипович не вважав науково перспективною полеміку на тему – „чий” Гоголь, у нього була чітка позиція в цьому питанні, означена вже у щойно цитованому. Він добре знав історію проблеми, давав їй власну цілком конкретну оцінку, осмислював же Гоголя в контекстах і української, і російської літератур („Не спиняючись тут на спробах колишніх „общерусів” прикладом Гоголя підперти єзуїтську аргументацію проти розвитку українського художнього слова, не будемо стежити й за тим, якою критичною зброєю українські публіцисти та історики літератури обороняли Гоголя від цілковитої „анексії” з боку прихильників „єдиної” літератури” [8, 230]). Що ж до причини суперечок на тему „чий” Гоголь, то Филипович зазначав, маючи на увазі й „нестале” чи „недомовлене” ставлення до Гоголя, яке спостерігалось в українському культурному

процесі, що привід для всього цього „дав сам письменник (тобто, Гоголь – В.П.), висловившись про себе: „... я сам не знаю, какова у меня душа – хохлацкая или русская” [8, 230].

Перш ніж продовжити аналіз Филиповичевої „концепції Гоголя”, мовимо кілька узагальнюючих слів про вказані рецензійні публікації. Монографію В. Гіппіуса „Гоголь” Филипович оцінює цілком позитивно й доволі високо, сподіваючись, що вона може „відновити інтерес дослідників до письменника, що мав (і має) таке велике значіння і для російської, і для української літератури” [6, 170]. Цілком очевидно, що Гіппіусова рецепція Гоголя була якщо не суголосною, то вельми близькою до Филиповичевої. Це, скажімо, видно з тої частини рецензії, де йдеться про „впливи на Гоголя”, про ті чинники і явища, котрі формували естетичний світ великого письменника. Тут зауважено й на впливах західних романтиків і романтиків української традиції, комедійних зразків. Закид же В. Гіппіусу рецензент робить той, що автор монографії не дав належної характеристики періодичним виданням, які друкували українські твори і „твори з українськими сюжетами в російських журналах 20-х років”, і що періодика ця виходила в Україні, у Харкові. Тут називаються видання „Украинский Вестник”, „Украинский Журнал”, „Украинский Альманах”. Принагідно скажемо, що Филипович був дуже фахово і глибоко обізнаний з періодикою ХІХ – поч. ХХ століття і тут епізодом означив свою ерудицію.

Інша рецензія стосувалася не стільки перекладу „Тараса Бульби”, хоч і цей аспект не був упущений, скільки вступної статті до повісті – „Трагедія Миколи Гоголя”, написаної відомим критиком 20-х – поч. 30-х років Феліксом Якубовським, зауважимо, яскравим представником т. зв. „марксівської” критики. Филипович доволі різко пише і про недостатню обізнаність Ф. Якубовського з доступною гоголезнавчою лектурою, і про очевидну спрощеність застосованої „соціологічної аналізи”, яка подеколи скочується до видимої вульгаризації ряду проблем у гоголезнавстві, і в площині біографічній, і в питаннях аналізу окремих літературних явищ. Позитивом у передмові Ф. Якубовського Филипович називає те, що критик „подав основні відомості” про „український елемент” у творчості Гоголя, хоч і не подав цілком доречної і потрібної тут, на думку рецензента, інформації: „... чому не відзначено навіть, що „Тарас Бульба” має дві редакції, великою мірою відмінні?” [7, 182]. Останнє зауваження вельми цікаве, Филипович тут не розгортає власного бачення й оцінок того, – як, коли, чому Гоголь посутньо відредагував первісний варіант своєї знаменитої повісті („Дві редакції „Тараса Бульби”, – пише Я. Поліщук, – створюють прецедент до опозиції Гоголя щодо самого себе – ідеологічної настанови супроти художньої вартості й світоглядної адекватності” [4, 41]. Тут же сучасний дослідник проводить зіставний аналіз двох редакцій „Тараса Бульби”). Ми вже знаємо, що Филипович мав намір написати окрему розвідку про „Тараса Бульбу” й, очевидно, мав висловити свої судження щодо причин і семантики двох

редакцій повісті. Тут же, в рецензії, Филипович через зіставлення двох варіантів (М. Лободовського і М. Садовського) перекладів українською мовою одного й того ж уривка повісті „Тарас Бульба” (явно – з другої, „імперської”, редакції), думається, мовить не лише про стилістичні якості перекладів, але й виразно демонструє „імперський” (в оригіналі) й „автономістичний” (у перекладах) дискурси твору.

Семантика ж третьої, найбільшої і найзмістовнішої, розвідки Филиповича добре зрозуміла вже з її назви – „Українська стихія в творчості Гоголя”. Вже на початку статті дослідник зауважує, що „Гоголева проблема для історика українського письменства складається з двох питань: 1) український елемент в творах Гоголя, 2) вплив Гоголя на розвиток українського письменства” [8, 231], свідомо звужуючи проблематику своєї розвідки до осмислення першого з питань. Семантику другого ж Филипович теж дуже добре розумів (зокрема, цілком поділяючи думку М. Драгоманова, який писав, що „... ні М.Вовчок, ні Нечуй не мислимі без Гоголя”), як розумів і діалектичну єдність означених ним двох основних завдань українського історика літератури в гоголезнавстві: „Немає сумніву, що безперечно значний вплив Гоголів на розвиток української літератури пояснюється саме наявністю української стихії в художній спадщині автора „Тараса Бульби”, що її сприймали наші письменники органічно, а не як плід, що зріс на чужому ґрунті” [8, 231].

Та ж діалектика диктувала потребу з’ясувати природу „української стихії” в Гоголевій творчості, й заслуги Филиповича в тому, що він дуже сумлінно й системно підійшов до наукового осмислення означених завдань і проблем. Будучи добре обізнаним із досягненнями гоголезнавства у ХІХ – на поч. ХХ ст., володіючи інструментарієм різних дослідницьких методологій („школа” В.Перетца!), зокрема методів біографічного, культурно-історичного, формального, психологічного, не кажучи вже про улюблений порівняльний, Павло Филипович і береться „конструювати” систему, яка сформувала „українську стихію” у творчості Миколи Гоголя. Цій проблематиці присвячена лівова частина Филиповичевої статті. М’яко обходячи загрози вульгарного соціологізму, який почав проростати в „марксівському” гоголезнавстві 20-х років, Филипович доволі точно й тонко оцінює можливий вплив домашнього кибинецького середовища (творчість Гоголя-батька, домашній театр Д.Трощинського), ліцейних років у Ніжині й раннього петербурзького творчого досвіду. Власне, ці етапи життя Гоголя широко досліджувалися й до Филиповича, Павло Петрович ті джерела добре знав, тому в своїй розвідці акцентував увагу передовсім на живучості національного первня у світогляді і світовідчутті Гоголя. Филипович зауважує на невпинному зростанні „процесу денационалізації” в суспільстві взагалі й частково в Гоголя зокрема, однак стверджує, що „в ніжинський період цілковитого одриву Гоголя від українського слова не помічаємо” [8, 232]. Те ж можна сказати і про перші петербурзькі роки Гоголя (Филипович тут цитує відомий Гоголів лист до матері з приводу етнографічних відомостей та аналізує явище „української

школи” в російській літературі 20 – 30-х років XIX ст.: Нарезний, Сомов), чогось посутньо нового – саме в цій частині – порівняно з відомим у його час, здається, і не додає, а „просто” називає ці явища як складники явища загальнішого – отої самої „української стихії”, її генези і природи. Та ще, додамо, зі свого боку вибудовуючи „неокласичну модель культури”, цілком суголосну відповідним баченням історії української літератури іншим „неокласиком”, Миколою Зеровим [див.: 9, 100 – 107]. Филипович сам відзначає дослідженість впливів на Гоголя українського фольклору (народної пісні, історичного епосу), міфології, демонології, української барокової літератури XVII – XVIII ст., вертепу тощо.

Що особливо цінне й багато чим відкривавче на його час у Филиповичевій системі впливів на Гоголя, то це детальний аналіз ремінісценцій з нового українського письменства в Гоголевих „малоросійських” повістях. Ідеться, передовсім, про І. Котляревського й – особливо – П. Гулака-Артемівського. Филипович демонструє не тільки досконале знання текстів, уміння проводити порівняльний аналіз, а й ефективно залучення, сказати б, джерельного (у т.ч. архівного) й літературознавчого (у т.ч. з інших літератур – польської, німецької) контексту. Вельми показовий у цьому сенсі аналіз Филиповичем запозичень Гоголем з „Енеїди” І. Котляревського [див.: 8, 240 – 242] і з творчої практики П. Гулака-Артемівського, зокрема, скажімо, „мотиву продажу душі чортові” й образу самого чорта. Демонструючи глибоку ерудицію, Филипович у заочній полеміці з судженнями А. Бема й В. Виноградова щодо фольклорного походження цього „рогатого” образу в Гоголя, цілком аргументовано доводить ремінісцентний вплив літературний, а саме – Гулака-Артемівського. „Але вся аргументація А. Бема й В. Виноградова одпала б, – пише Филипович, – коли б вони знали те, чого від данського дослідника (здається тут версія данця Стендера-Петерсена щодо „німецького одягу” гоголівського чорта – В.П.) можна і не сподіватись, а саме – українську літературу. В. Гіппіус згадував „Твардовського” у зв’язку з оповіданням „Згублена грамота”. Треба цю баладу Гулака-Артемівського згадати й у зв’язку з образом чорта в „Ночі проти Різдва”, зазначивши наперед, що це балада – не оригінальна, а переклад якраз одної обробки легенди про Твардовського, саме відомої балади Міцкевича „Pani Twardowska” [8, 243 – 244]. Досконалою аргументацією відзначається й полеміка Филиповича щодо походження „розповідної манери Гоголевої в „Вечерах” і практики літературної містифікації – передмови „від Рудого Панька”. На противагу судженням В.В. Виноградова, який бачив тут впливи „Стерна й Вальтера Скотта”, Филипович дуже доказово доводить, що Гоголева передмова (наприклад, на відміну від передмови до пушкінських „Повестей Белкина”) „являє собою типовий зразок живої „усної” розповіді з різноманітними артикуляційними рухами, і веде свою генезу не лише від усної словесності – анекдоту, казки й т.ін., а й від „післямов” Гулака-Артемівського до своїх

творів, друкованих в харківському журналі „Украинский Вестник” (1818 – 1819)...” [8, 246].

Врешті-решт, обстоюючи органічність типологічних паралелей Гоголевих „Вечорів” і „Миргорода” „не тільки з народною піснею, казкою та вертепом, а й з новою українською літературою, від Котляревського починаючи”, Павло Филипович вписує ці твори Гоголя в контекст рівночасної йому української літератури, більше того, стверджує, що Гоголь „своєрідно відбив основні напрямки тогочасної української літератури”: етнографічно-побутовий напрямок Котляревського та його наступників; сентиментально-романтичний напрямок, який постав „як реакція проти „котляревщини” і романтичний напрямок. [див.: 8, 248 – 249]. Кожен із цих напрямків Филипович переконливо характеризує.

У цій своїй концептуальній гоголезнавчій розвідці Филипович „зечепив” і тему історії у творчості Гоголя, та зробив це мінімально, очевидно, сподіваючись її розгорнути у планованій, але так і не написаній статті про „Тараса Бульбу”.

Отже, Павло Филипович, аналізуючи „українську стиіхію” у творчості Гоголя, цілком аргументовано вписує його „малоросійські” твори в контекст українського письменства, солідаризуючись із тезою М. Грушевського про те, що „ми не маємо ніякої причини викидати його (Гоголя – В.П.) з історії українського національного руху, розвою української свідомості” [8, 231].

Втім, тема „Гоголь і українська література” знаходить цікаві резонанси і в інших, „не-гоголівських” працях Павла Филиповича. Скажімо, в рецензії на працю професора Василя Сиповського „Україна в російському письменстві” Филипович зауважує на взаємній зацікавленості істориків української й російської літератур до „межової” постаті Гоголя як найзначнішого репрезентанта „українофільства” в письменстві російському 20 – 40-х років ХІХ ст.” [10, 378]. Причому цей інтерес незрідка покликаний до з’ясування питань і проблем, пов’язаних не тільки з Гоголем, а й, скажімо, з питаннями стилю, фольклористики і т.д. Наприклад, у статті „Історія одного сюжету („У неділю рано зілля копала” О. Кобилянської)” фрагментарно ідеться про образ цигана, який „допомагає парубкові одружитися таким способом, як в раніш опублікованому Гоголевому оповіданні „Сорочинская ярмарка”. І далі Филипович зазначає, що „Гоголь пішов за традицією українського театру ХVІІ – ХVІІІ в.в., за вертепом та інтермедіями, але надав своєму образу багато романтичної сили, хмурності, майже демонізму” [11, 186]. Далі йде цитата з Гоголя.

У кількох статтях Филиповича епізодично означається тема „Шевченко і Гоголь”. Це трохи дивно, що Павло Петрович, так високо й назагал точно оцінюючи роль і „місію” Гоголя в українській і російській літературах, і, водночас, будучи визначним шевченкознавцем, власне, одним із чільних фундаторів шевченкознавства ХХ століття (відомо близько 30 шевченкознавчих праць Филиповича), лише принагідно

(й „заочно”) звів ці дві ключові фігури в історії української духовності. Як правило, Гоголь згадується в контексті аналізу якихось творів чи сюжетів – шевченківських або ж інших авторів. У статті „Поет огненного слова” Филипovich епізодично порівнює Шевченкову й Гоголеву візії історії, зазначаючи, що „уже в ранніх романтичних творах він (Шевченко – В.П.) не просто дає картини старовини, як це бачимо в Метлинського, в Гоголя („Тарас Бульба”), а висловлює тут же свій гострий жаль, свій гіркий плач над сучасним, над долею України...” [11, 36]. Симптоматична оцінка, яку пізніше розвинуть у своїх студіях багато дослідників, скажімо, ті ж Ю. Луцький чи Ю. Барабаш... В іншому матеріалі, рецензуючи монографію Б. Навроцького „Гайдамаки” Тараса Шевченка”, Филипovich, означивши твордження автори монографії щодо „високої поетичної техніки” „Полтави” Пушкіна „рівно, як і „Тараса Бульби” Гоголя”, зокрема в сюжетобудові, висловлює подив з приводу неясної позиції Б. Навроцького щодо сюжетних характеристик „Гайдамаків” [див.: 10, 97]. Ще раз Филипovich „зводить” Гоголя й Шевченка в контексті розмови про „Шляхи Франкової поезії”, зокрема ведучи мову про генезу баладних тем і сюжетів у літературній творчості письменників ХІХ ст., при цьому підкреслюючи „особливий” шлях Івана Франка: „В цілому попередня українська балада мало мало вплинула на двадцятилітнього автора „балад і розказов” – найбільше він використовує, чи то переспівуючи, чи перекладаючи, чужоземних авторів. Хто з українських романтиків торкався сюжетів про русалку, минаючи народні легенди, або Гоголя та Шевченка? – риторично запитує Филипovich. – Франко замість цього перекладає баладу молодого Пушкіна (1819) ...” [11, 71]. До речі, оцей „трикутник” – Гоголь – Шевченко – Франко з’являються ще в одній розвідці Филипovichа, в якій він аналізує ранню драматичну поему Лесі Українки „Русалка” (знову, як бачимо, та ж тема типологічних зіставлень). Тут науковець цитує оціночні Франкові слова щодо названого Лесиною твору, доволі критичні, й висловлює власну позицію, вкотре демонструючи глибоку компетентність: „Можна майже цілком погодитись з цим присудом, з тим обмеженням, що „соціальні контрасти” виступають, власне, лише в Шевченковій „Русалці”, хоч і там на першому плані, як і в „Утоплений”, слідом за Гоголевою „Майской ночью, или Утопленницею”, мотив „грішної матері...” [10, 222].

Особливо яскраво глибока ерудиція П. Филипovichа виявлялася в його розвідках про „мандрівні” сюжети, як-от, для прикладу, в розлогій статті „Відгуки Бюргерової „Ленори” в українській літературі”. Виокремимо тут лише невеличкий епізод, цікавий нам з огляду на тему цієї статті. Филипovich простежує „слід” „Ленориного” сюжету в перекладацькій спадщині М. Костомарова й цитує з його листа: „... А через тридцять майже років в одному з листів до видавця „Киевской Старины” Т.Г. Лебединцева Костомаров писав (25 серпня 1883 р.): „Я записал от сельской девки две сказки – одна есть источник, откуда

Гоголь взяв остов для свого „Вия”; другая – баллада того жє содержания, как „Ленора” Бюргера и „Людмила” Жуковского...” [10, 573 – 574].

Тема „Гоголь і російська література” в літературознавчій спадщині Павла Филиповича означилась посутньо менше, але й тут є цілий ряд цікавих його спостережень, здебільшого виписаних тою ж улюбленою порівняльною методою. Продовжити цей аспект аналізу доречно з „межової”, сказати б, міжлітературної ситуації, згадавши зацитований у великій статті Филиповича „Пушкін в українській літературі” уривок з листа Михайла Старицького про те, як швидко розійшлись його (Старицького – В.П.) художні переклади творів російських класиків Крилова й Гоголя [див.: 10, 434 – 435], а також міркування про те, що саме „спокусило” Старицького до перекладу пушкінського вірша „Козак” (власне, українська генеза сюжету) [див.: 10, 436].

Филиповичева рецепція „російського Гоголя” фрагментарна. У статті „Забуті рецензії сорокових років на Шевченкові твори” Филипович фіксує неоднозначне ставлення до Гоголевих творів у російському письменстві 30 – 40-х років XIX ст., зокрема пише про глузливе порівняння Шевченкового „Гамалії” з „Мертвими душами” Гоголя, а також нотує, що автор того глузливого порівняння Сенковський (редактор „Библиотеки для чтения”) „ставився до Гоголя зневажливо” [10, 112]. У статті „Рилєєв і Державін” Филипович, зіставляючи варіанти переспівав одного й того ж вірша (з Анакреона) Рилєєвим і Державіним, зауважує на майстернішому варіанті саме державінського переспіву і при цьому „бере в союзники” Гоголеве судження щодо поетики і стилістики віршів Державіна: „Слог у него так крупен, как ни у кого из наших поэтов. Розъяв анатомическим ножом, увидить, что это происходит от необыкновенного соединения самых высоких слов с самыми низкими и простыми, на что бы никто не отважился, кроме Державина” [10, 404]. Филипович, як можемо судити, був обізнаний із можливостями Гоголя як літературного критика, хоч не акцентує уваги на цьому цікавому аспекті. Можна сказати, „на жаль”, бо ж іпостась Гоголя-критика на той час не була належно оцінена. До слова, сучасний поет і літературознавець Володимир Базилевський у тематичній – „гоголівській” – подачі своїх „Імпресій та медитацій” зауважує, що „Одна грань обдарування Гоголя фактично не зауважена українським пером: Гоголь як літературний критик”. І тут же наводить ряд відповідних мотивацій і цитат з Гоголя-критика, у т.ч. оцінки державінської поезії [див.: 12, 310 – 312].

Цікаві „гоголівські” візії Филиповича спостерігаємо в його статті про М.Є. Салтикова-Щедрина, написаній до 100-річчя з дня народження знаменитого письменника-сатирика. На початку статті її автор цитує захоплені слова з Шевченкового щоденника на адресу Гоголя („Гоголе! наш безсмертний Гоголе!..” і т.д.), написані під враженням читання „Губернских очерков” Салтикова-Щедрина, якого Тарас Григорович називає Гоголевим „геніальним учеником” [10, 486]. Шевченкова оцінка Гоголя стала тут спонукою й до розгортання деяких міркувань, актуальних

у нашій темі. Филипович знаходить логіку порівняння Салтикова-Щедріна з Гоголем – „батьком російської „натуральної школи”, в тому, що Шевченко („людина, що написала „Сон” і „Кавказ”) знав: „за нашого часу неминуче потрібні сатири і про наш середній стан, напівосвічений. Тільки щоб сатира була розумна і шляхетна. Отака, приміром, як от „Жених” Федотова, або „Свої люди – сочтемся” Островського, або „Ревизор” Гоголя” [10, 487]. У цій же статті, характеризуючи проблематику й поетику творів Салтикова-Щедріна, Филипович дає опосередковані оцінки й образам гоголівських творів: „Це витвори сміливої аполітичної думки, живого дотепного слова, напруженої емоції. Вони приймають іноді, як це було і в Гоголя, гіперболічний характер, віддають „фантастикою” в обмалюванні людського паскудства, але ж треба пам’ятати слова Салтикова, – продовжує Филипович, – що письменник виводить не тільки ті вчинки, що їх людина робить безборонно, а й ті, що вона безперечно зробила б, коли б уміла або насмілилась. Треба пам’ятати його слова, що „небувальщина далеко частіше зустрічається в дійсності, ніж в літературі” [10, 492].

Не менш цікаво, але набагато ширше „присутній” Гоголь у великій Филиповичевій статті „Український елемент в творах М. Лєскова”. Зауважимо, принагідно, що й тут ідеться про письменника, у творчості якого категорія комічного була вельми помітною. Цитуючи Горького, Филипович солідаризується з високою оцінкою Лєскову, якого Олексій Максимович вписує в один ряд із Л. Толстим, Гоголем, Тургенєвим, Гончаровим. Филипович передовсім акцентує увагу на оповідній („сказовій”) манері письма Лєскова, на лексиці його літературних героїв, і саме ці особливості лєсковських творів ведуть генезу від Гоголевих творів „малоросійської” пори. „... В цих українських розмовах різних персонажів з „Печерских антиков” та інших лєсковських творів, – нотує літературознавець, – не треба дошукуватись чистоти та граматичної точности, бо цього й не вимагали завдання певної стилізації та позначена ще від Гоголевих „Вечорів” та інших подібних оповідань традиція більш-менш вільного використання українського мовного матеріалу на загальному тлі російської лексики” [10, 508 – 509]. Ще ширше цю типологічну паралель розгортає Филипович в іншому місці, коли пише, зокрема, і про образи лєсковських творів: „... він подає образи, які або смішать, або зворушують, або й смішать і зворушують. І дуже цікаво занотувати, – продовжує дослідник, – що ці дві тенденції характеризують відомий Лєскову період українського письменства доби Котляревського – Квітки, характеризують ранню творчість найбільшого попередника Лєскова, що культивував і українські сюжети, й оповідальну („сказову”) манеру – Гоголя” [10, 27]. Ця ж тенденція продовжується і конкретизується в інших місцях Филиповичевої статті, де характеризуються конкретні твори Лєскова „Некрещенный поп” і „Заячий ремиз” [див.: 10; 528, 531]. В останньому, тобто в „Заячому ремизі”, Филипович відзначає й іншу рису гоголівського походження, „що в техніці

комічного дав яскраві зразки „комізму нісенітниць” [10, 528], яка виявляється і в деяких творах українських письменників 20 – 30-х років XIX ст.

Отже, резюмуючи, можемо цілком певно зазначити, що відносно невелика, але цікава і змістовна „гоголіана” Павла Филиповича є доволі вагомою складовою частиною гоголезнавства, й не тільки українського.

Література

1. *Костенко Н.* „Врятує вроду і себе людина...” // Филипович Павло. Поезії. – К.: Рад. письменник, 1991. – С. 5 – 45.
2. *Геник-Березовська З.* Павло Филипович // Геник-Березовська З. Грані культур. – К.: Гелікон, 2000. – С. 245 – 250.
3. *Поліщук В.* Літературознавство Павла Филиповича // Поліщук В. Повернення і відкриття: Статті. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2008. – С. 143 – 161.
4. *Поліщук Я.* Література як геокультурний проект: Монографія. – К.: Академвидав, 2008. – 304 с.
5. *Филипович П.* Література: Статті, розвідки, огляди. – Упорядн. Г. Костюк. – Нью-Йорк – Мельборн, 1971. – 582 с.
6. *Филипович П.* [Рец.]: Василь Гиппиус. Гоголь. Издательство „Мысль”, Ленинград, 1924 г., 240 с. // Україна. – 1924. – № 4. – С. 168 – 170.
7. *Филипович П.* [Рец.]: Микола Гоголь. Тарас Бульба. Повість. Переклад на українську мову Микола Садовський. Вступна стаття Ф. Якубовського. В-во „Сяйво” (Бібліотека української повісти) – 188 с. // Життя і революція. – 1928. – № 4. – С. 179 – 183.
8. *Филипович П.* Українська стихія в творчості Гоголя // Сорочинський ярмарок на Невському проспекті: українська рецепція Гоголя. – Упоряд. В. Агеева. – К.: Факт, 2003. – С. 230 – 251.
9. *Зеров М.* Твори: У 2-х т. – Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці. – К.: Дніпро, 1990. – 601 с.
10. *Филипович П.* Літературознавчі студії. Компаративістика: Статті, рецензії. – Упоряд. В. Поліщук. – Черкаси: Брама-Україна, 2008. – 644 с.
11. *Филипович П.* Літературно-критичні статті. – Упоряд. С. Гречанюк. – К.: Дніпро, 1991. – 272 с.
12. *Базилевський В.* Імпресії та медитації з Гоголіани // Кур’єр Кривбасу. – 2008. – №№ 228 – 229. – С. 301 – 314.

Наталія СКВІРА

«МЕРТВІ ДУШІ» МИКОЛИ ГОГОЛЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

У статті досліджуються українські переклади першого тому поеми «Мертві душі» М. Гоголя, визначаються характерні особливості перекладу фразеологізмів, діалектизмів і застарілих слів, багатозначних лексем, розмовно-побутової лексики.

Ключові слова: переклад, розмовно-побутової лексики, фразеологізм.

Перекладацька традиція в Україні існує з давніх часів, адже відомо, що переклад не тільки носій потреб часу, а й рушій мовної еволюції. Ще І. Франко, працюючи над власними перекладами, писав: «...передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами й далекими людьми, давніми поколіннями» [1, 59–60]. М. Гоголь, немов розвиваючи думку І. Франка щодо «золотого мосту зрозуміння», зазначає,